

A marosvásárhelyi Teleki Téka centrális tervei¹

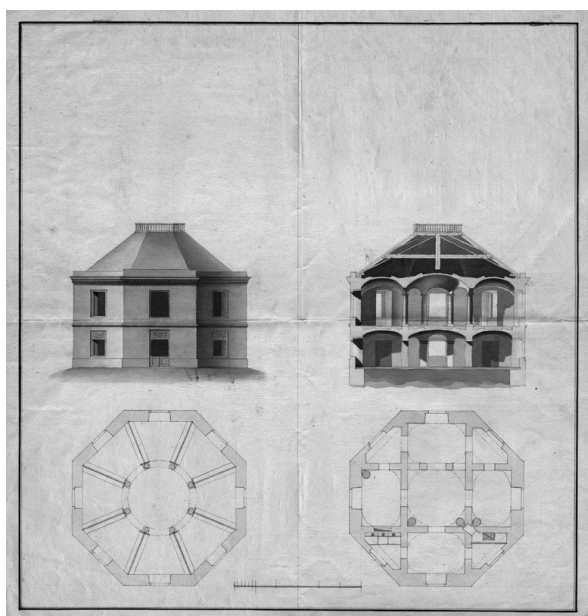
Gróf Teleki Sámuel, az Erdélyi Nagyfejedelemség udvari kancellárja az 1790-es évek végén tett konkrét lépéseket évtizedek óta dédelgetett álma, az erdélyi közművelődés céljaira szánt nyilvános könyvtárintézmény megteremtése fele. Az ekkor már négy évtizedes gyűjtés eredményeképpen kialakult könyvvállományt 1797 tavaszán menekítettette Bécsből, a francia támadás veszélye elől Marosvásárhelyre, ekkoriban utalnak először forrásaink a vásárhelyi könyvtárpépület tervezésére is. Az alábbiakban egy sajátos tervváltozatot, az 1790-es években Bécsben tanuló erdélyi építész, Ugrai László nyolcszög alaprajzú könyvtárát ismertetjük. Közleményünk egy Ugrai pályájával és művészettörténeti újraértékelésével foglalkozó, hosszabbra sikeredett tanulmány (jelen kötet terjedelmi korlátai miatt) tartalmában és jegyzetanyagában erősen megkurtított változata. Reméljük, hogy a rövidítés kényszere nem nehezíti különösebben mondandónk megértését – a jövőben természetesen sort szeretnénk keríteni a teljes szöveg közlésére is. Az Ünnepeletnek mindenesetre az Ugrai Lászlóra vonatkozó *teljes* kutatással mondunk köszönetet a klasszicizmusról alkotott elképzeléseinket alapvetően befolyásoló tanulmányaiért, és a kutatásainkat nagymértékben elősegítő önzetlen tanácsaiért.

A tervrajzok

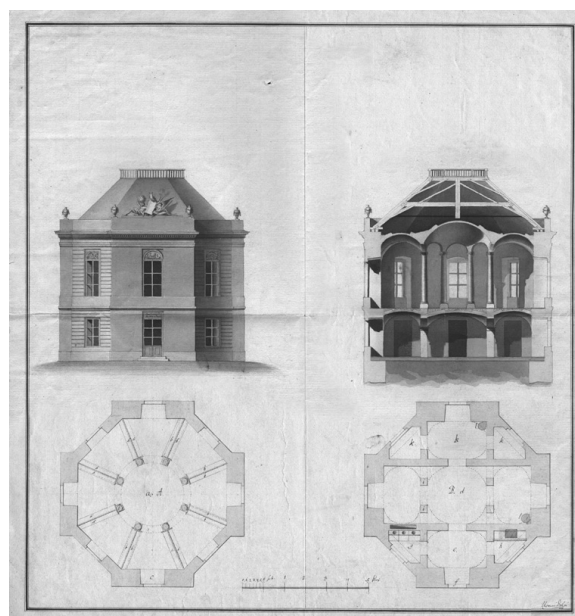
Ugrai László elképzelésének két változata maradt fenn Teleki Téka levéltárában.² Mindkét tervlapon főhomlokzati nézet, keresztmetszet, földszinti és emeleti alaprajz látható. Csak a 693. leltári számmal iktatott terv szignált,

de a hasonló méretek, az azonos kompozíció és a tartalmi egyezés okán mindkettő esetében fenntartható Ugrai László szerzősége. Keltezve egyikük sincs – a szakirodalomban felbukkanó évszámok a Téka építéstörténetének kronológiáján alapuló feltételezések. A 699. leltári szám alatti, szignó és keltezés nélküli változat tűnik korábbinak (1. kép).³ Széles, minden építészeti díszet nélküli homlokzatsíkokkal kialakított, nyolcszög alaprajzú épületet ábrázol. A főhomlokzatot kétszárnyú, egyenes záródású bejárati ajtó jelöli ki. A nyolcszög minden oldalát egy-egy 3:2 arányú, egyenes záródású ablak töri át, földszinten és az emeleten egyaránt. A bejárati ajtó és a földszinti ablakok fölött grafikailag vázlatosan érzékeltetett, mélyített tükrös szemöldökídsz jelenik meg. A szintek között keskeny övparkány húzódik. A koronázóparkányt a főhomlokzati oldalon fogsordísz hangsúlyozza, fölötte alacsony attikafal szalad körbe. A fedélszék nyolcszög alapú csonka gúlát idéz, felső kerületén mellvédszerű attikával.

A földszint középső részét tágas, 3×3 öl (5,68×5,68 m) átmérőjű, négyzet alaprajzú, boltozott terem foglalja el.⁴ Oldalaihoz négy téglalap alapú helyiség illeszkedik, melyek közé háromszög alaprajzú helyiségek ékelődnek. Az érkező a főbejáraton át egy előtérbe lép: balra illemhely, jobbra bizonyára konyha, szemben ajtó vezet a tágas központi térbe. Ezt a szemben található újabb helyiségtől két parkányfejezetes pillér választja el. A központi termet két oldalról, valamint szemből övező öt szoba körbejárható. Az emeleten, a nyolcszög sarkai val egyirányban körben elhelyezett nyolc ión fejezetes,

1. kép

2. kép

entázisos oszlop tartja a boltozatot. Az oszlopok és a sarkok között, sugárirányban helyezkednek el a könyvespolcok. A rajz az ötlet kiforrottabb változata lehet: grafikailag kevésbé kidolgozott, a fűtőtestek elhelyezése nem eléggé átgondolt, az emeleti lépcső helye jelöletlen, a funkciók azonosíthatatlanok.

A 693. leltári szám alatti második tervlap kidolgozottsága, grafikai színvonala messze felülmúlja az előzőt (2. kép).⁵ Alsó szegélyén a *Könyvtárház* felirat olvasható, jobb alsó sarkában szignó: „Ugrai delin”. A nyolcszögű alaprajz négyzetbe szerkeszthető négy főoldala rizalitként ugrik ki a fennmaradó négy sávozott oldalhoz viszonyítva a 4 láb (1,26 m) szélességben előreugró faltömbök a tervező szándéka szerint erős tömeghatást kölcsönöznének a homlokzatnak, amint azt a rajz gondos árnyékolása érzékelteti. Ugyanakkor megváltoztak a szintek magassági arányai: míg az első változaton a földszint és az emelet (az övpárkányig illetve a koronázópárkányig) egyaránt 2–2 bécsi öl magas (1:1), a második terven ez 2,5 öltre módosul a földszinten és 3,5 öltre az emeleten (5:7). Az előreugró tömbök vakolása sima, a köztük levő falaké viszont sávozott. Az egyenes záródású, kétszárnyú főbejárati ajtót a szemöldökébe helyezett felirattal együtt mélyített tükörbe süllyeszti a tervező. A nyolcszög többi oldalán szintenként egy-egy egyenes záródású ablak nyílik. A földszint zömök, 3:2 arányú ablakai keretezetlenek. Az övpárkány és az ablakok könyöklővonalá között széles, sima vízszintes sáv húzódik. A hozzátételese 4:2 arányú emeleti ablakok szemöldökdiszükkel együtt mélyített mezőbe kerülnek. A bejárat fölötti ablak vállpárkányra futó, félköríves keretelésű lunettáját figurális kompozíció, a többi emeleti ablakot mélyített téglalap alakú, indás díszű tükrök ékesítik. Az emeletet záró keskeny párkányt üres fríz, majd gazdagon tagolt koronázópárkány követi, az utóbbi főhomlokzati szakaszán fogsordíszszel. A koronázópárkány fölött magas attikafal látható, ennek sarkait copf urnák emelik ki, a főhomlokzati oldalt pedig háromszögbe rendezett szoborkompozíció ékesíti: egymásnak háttal ül a fején éggömböt hordó Atlasz, valamint egy fiatal férfi; utóbbi táblát tart, melyen bagoly ül, a háttérét fáklák(?) és zászlódísz tölti ki. A nyolcsíkú, csonka gúla alakú fedélszék tetejére itt is mellvédszerű attika kerül.

A földszinti és emeleti alaprajz itt már átgondottabb és betűjelöléseket is tartalmaz. A Téka levéltára a 697. leltári szám alatt őriz egy keltezés és szignó nélküli dokumentumot, *A betűknek magyarázatja* címmel.⁶ Ahogy ezt egyébként Biró József (1907–1945) már megállapította,⁷ Ugrai második tervének betűmagyarázatával és költségtervével van dolgunk: jelenlegi ismereteink szerint ez az egyetlen írásos darab az építéstörténet forrásanyagában, amely a szóban forgó centrális tervekhez vonatkozik. A kézírás a szignált tervlap felirataival való egybevetés alapján Ugrai Lászlónak tekinthető.⁸ Az alaprajzi szerkezet hasonló az első változaton látot-

takhoz: a földszint központi négyzete köré görögkereszt alakban négy téglalap alakú terem szerveződik, melyek között háromszögű helyiségek keletkeznek. A bejárat (*f*) mögötti előtérből (*e*) jobbra konyha (*h*), balra árnyékszék (*g*) nyílik, akárcsak az előző terven. Változás mutatkozik azonban a görögkereszt vízszintes szárát alkotó három térrész egymáshoz való viszonyában: ezeket mindössze két-két pillér választja el egymástól, így módon több mint 13 méter hosszúságú, tágas csarnok jön létre (*d*), a jelkulcs szerinti olvasóterem. A mögötte húzódó, három helyiségből álló, egymásba nyíló térsor bejárata a központi csarnokból nyílik (*k*) – ez a könyvtáros lakása. Az előző tervhez képest a térszervezés racionálisabbnak tűnik: az olvasóterem tágasabb, a könyvtáros lakószobái egy helyre kerültek, a közlekedésszervezés átgondottabb, a fűtésrendszer szintén: a kályhák már nem a közfalak, hanem a külső falak mentén állnak. Következetlenségek továbbra is adódnak: az emelet bejárata (*c*) ugyan találmomra jelölve van a földszinti ajtó fölött, de a feljárás pontos tisztázása (a lépcső típusa, helye) itt is elmaradt; az illemhely és a konyha (utóbbi a lakosztálytól teljesen külön) főbejárat melletti elhelyezése kellemetlenül hat.

Az emeleti alaprajz megegyezik az előző változattal, azonban lényeges eltérés mutatkozik a belső tér arányaiban: a belmagasság itt nagyobb, a boltozat karcsú, ionfejezetes oszlopokon nyugszik, fokozva a tér eleganciáját. A betűmagyarázat egyértelművé teszi, hogy a felső szinten raktár („könyvtartó ház”) kapott volna helyet, a sugárirányban elhelyezett elemek (*b*) „a könyvek helljei, a melljek dészkából építhetendők”. Az oszlopok közötti kör alakú középrész (*a*) egy olvasóasztal elhelyezésére tartotta alkalmasnak a tervező („középső punctum, a hol egy olvasó asztalnak hellje lehet”) – nincs szó tehát szinteket átfogó középcarnokról. Ettől függetlenül a keresztmetszet szerint az emelet központi terét egy hat oszlopra terhelte, kupolára emlékeztető csehboltozat fedte volna.

Köztudott, hogy a marosvásárhelyi könyvtár nem Ugrai elképzelése alapján épült meg. A bécsi Ernest Koch 1797-ben a meglévő városi palotát U alaprajzává fejlesztő háromhajós könyvtárszárnyhoz készített terveket. Ennek módosult változata alapján épült fel végül 1799–1802 között a ma is álló hosszanti elrendezésű, háromhajós könyvtárcsarnok.⁹ Az építkezés bőséges forrásanyagában sem a centrális tervek kivitelezésének lehetősége, egyáltalában Ugrai neve sem merül fel. Kérdés, hogy rajzainak volt-e valamilyen gyakorlati célja: a megrendelőnek a létező épületet kiegészítő, racionális megoldásra volt szüksége, a centrális terv azonban sem a helyszíni adottságokkal, sem a meglévő épülettel, de a telek beépítési lehetőségeivel sem számolt. Az észlelhető tervezési hiányosságok is cáfolják, hogy végleges, kivitelezésre kész variánsal lenne dolgunk. Marosvásárhelyre nem történik utalás a rajzokon, de fennmaradási

helyük mellett a tervezett épület nyilvános könyvtár-jellege és a magyar feliratok valószínűsítik, hogy ideálterv-jellegüktől függetlenül Teleki Sámuel számára készülhettek. Úgy véljük, Bécsben: a kancellár, tudjuk, ott élt (1797 tavaszán ott születtek Ernest Koch tervei is), hivatalából adódóan bőven lehetett alkalma személyesen is kapcsolatba kerülni a kolozsvári építésznövendőekkel, akinek ösztöndíjkérelmei rendre megjárták az erdélyi udvari kancelláriát, a kérvényeket jóváhagyó udvari decretumokat pedig maga Teleki Sámuel látta el kézjeggyel.

A centrális könyvtár gondolata az újkori Európában
Terve elkészítésekor Ugrai nem indult el járatlan úton. A centrális könyvtártér eszménye távolról sem ismeretlen az újkori Európa építészetében. Először az építészetelméleti irodalomban bukkan fel, iskola-épületek részeként. Joseph Furtenbach (1591–1667) *Architectura universalis*ában (1635) egy görögkereszt alaprajzú iskola szárnyainak emeleti metszéspontjában alakít ki szabálytalan nyolcszög alakú könyvtártermet.¹⁰ A Nikolaus Goldmann (1611–1665) nyomán haladó Leonhard Christoph Sturm (1669–1719) négyzet alapú, kilenc belső udvaros felsőfokú iskolájának terve a Salamon-templom eszményéből indul ki; centrumába Pantheon-szerű, kör alaprajzú épületet helyez: karzatán kap helyet a *bibliotheca publica* (alsó szintjére a nagy auditorium, kupolájába csillagászati obszervatórium kerül).¹¹ Centrális tervet készített 1675-ben Christopher Wren (1632–1723) is a cambridge-i Trinity College könyvtárához: kivitelezetlensége dacára ez igen jelentős, hiszen itt merül fel először egy különálló, centrális könyvtár valós megépítésének lehetősége. A Pantheonot idéző kupolával fedett rotunda alsó szintjén előadóterem kap helyet, felette a falak mentén a kupoladobig emelkednek a könyvespolcok, megvilágítását utóbbi félköríves ablakai illetve lanterna biztosítják.¹² A tervek szintjén már a XVIII. század elején felbukkantak nyolcszög alaprajzú elképzelések is: Nicodème Tessin (1654–1728) svéd építész két nyolcszög alaprajzú könyvtárpavilont javasolt XIV. Lajos (1643–1715) számára egy, a Louvre bővítéséhez készített 1714-es terven.¹³

Az első centrális könyvtár kivitelezésére a XVIII. század hajnalán került sor. 1705–1713 között, Hermann Korb (1656–1735) tervei alapján épült fel a ma már nem álló wolfenbütteli könyvtár: alaprajza téglalapba illesztett ellipszis, melyben tizenkét masszív pillér köröskörül egy emeleti galériát határolt, kívülről hatalmas glóbussszal koronázott kupolát tartva (3. kép).¹⁴ Az egyenletes megvilágítást a kupoladob ablakai biztosították. Az August von Braunschweig-Lüneburg herceg által hatalmassá fejlesztett uralkodói gyűjtemény a XVII. század derekán nyilvános könyvtárrá vált, a Leibnitz könyvtároskodása és Anton Ulrich herceg uralkodása idején emelt épület tehát már ennek a funkciónak tett eleget. Együttal ez volt Európa első teljesen

3. kép

különálló könyvtárépülete.¹⁵ Nem sokáig maradt társaltan: 1737–1749 között John Radcliffe orvos végakaratából épült Oxfordban a *Radcliffe Camera* (4. kép). Építész, a Wren-tanítvány James Gibbs (1682–1754) önálló, kör alaprajzú, kupolás könyvtárat tervezett, itt is pillérekön nyugvó körkörös árkádor választotta le a központi részről a galériás oldalteret.¹⁶ Gibbs 1747-ben *Bibliotheca Radcliviana* címmel ki is adta az épület tervrajzait.¹⁷

A könyvtár, mint építészeti feladat a forradalmi építészek munkásságából sem hiányzott: Étienne-Louis Boullée-t (1728–1799) 1784-ben bízták meg a párizsi Ki-

4. kép

rályi Könyvtár tervei elkészítésével. A centralizáló alaprajzi elemeket szívesen alkalmazó Boulée az elpusztult kapucinus zárda helyére szánt első tervén négyzetbe írt monumentális együtttest képzelte el, félköríves előtérrel, belső udvarokkal, a szárnyak metszéspontjában kupolás téregységgel. A grandiózus terv persze kivitelezetlen maradt (a második, hosszázás változattal együtt).¹⁸ Elméleti írásai arról tanúskodnak, hogy Boullée-t a közkönyvtár funkcionális problémái, az optimális tárolás, a kiszolgálás gyorsasága, a hatékony felügyelet is foglalkoztatták.¹⁹ Tanítványa, Jean-Nicolas-Louis Durand (1760–1834) 1805-ben tisztán centrális alaprajzot tett közzé:²⁰ a kupolával fedett rotonda középpontjába az olvasóterem került, a tárolás céljait csillagszerűen és körkörös elhelyezett folyosók szolgálták. Durand a kör alaprajzú egységet négyzetbe illesztette, sarkai- ba egy-egy a kéziratok, érmék, ösnyomtatványok és a könyvtáros lakosztálya számára kialakított különálló épületet szánt. Ebbe a sorba illeszkedik Benjamin Desselert (1773–1847) párizsi Nemzeti Könyvtárhoz készített, kivitelezetlen terve (1835): kör alaprajzú, önálló épület, mely sugárirányban elhelyezett polcaival a hatékony tárolás és az optimális kiszolgálás kérdésére keresi a választ.²¹

Külön tárgyaljuk az európai barokk könyvtáráépít- szet egyik legreprezentatívabb emlékét, a bécsi Hofbibliothek épületét: a Bécsben tanuló Ugrai ezt nap mint nap láthatta és az ott élő Teleki Sámuel is jól ismerte. A Johann Bernhard Fischer von Erlach (1656–1723) által tervezett, majd fia, Josef Emanuel (1693–1742) által az 1720-as években felépített császári könyvtár középpontjába ellipszis alaprajzú, hatalmas kupolával fedett tér került; ehhez kétoldalt dongaboltozatos hosszanti terek csatlakoznak, melyeket egy-egy hatalmas oszloppár oszt két-két szakaszra. A reprezentativitást

5. kép

a gazdag ikonográfiai program fokozza.²² A belső tér szoros rokonságot ugyan nem mutat Ugrai nyolcszögű tervével, de lehet jelentősége annak, hogy a fiatal erdélyi építész ismerhette a korabeli Európa egyik leg sikerültebb centralizáló megoldását a császárvárosban. A két homlokzat összevetése is a bécsi inspiráció lehetőségét sugallja: a sávozott és sík falfelületek váltakozása; a mélyített tükrökbe illesztett ablakok, ezek arányai, lunettás-vállköves és táblás szemöldökdíszei; a főpárkány fölötti attikafal, az erre állított szoborkompozíció (Bécsben a főbejárat tengelyében ugyan a diadalmaskodó Minerva látható, de az oldalbejárat fölött az Ugrai-terven is szereplő, éggömböt tartó Atlasz jelenik meg) a marosvásárhelyi terven mind a Hofbibliothek homlokzati részleteire emlékeztet (5. kép). Utóbbi főhomlokzatát azonban ionfejezetes óriáspilaszterek tagolják, Ugrai szerényebb méretű épületén ezzel szemben hiányzanak a szokványos függőleges tagolóelemek, teljes egészében érvényesülni hagyva a felületek geometriáját.

Teleki Sámuel marosvásárhelyi tékájának meghatározó vonása, hogy a közművelődés szolgálatában álló, bárki számára hozzáférhető nyilvános könyvtárként jött létre, a korabeli műveltség széles skáláját átfogó, enciklopédikus gyűjtőkörrel. Mint láttuk, a Pantheonban megtestesülő építészeti eszményt idéző centrális könyvtár gondolata már kezdetben iskolaépületek részeként, a nevelés, közművelődés eszményével szoros összefüggésben bukkant fel a traktátusokban, ilyen kontextusban jelent meg Wren cambridge-i tervén is. Az első kivitelezett önálló centrális könyvtár, a wolfenbütteli már kifejezetten nyilvános intézmény számára épült, mely nemcsak magába foglalta és mindenki számára hozzáférhetővé tette a felvilágosult Európa tudásanyagát, de mindennek építészeti is újfajta keretet adott. Nyilvános könyvtárhoz készült Durand nagyszabású kör alaprajzú terve is. Nem lehetetlen, hogy a marosvásárhelyi centrális terv bécsi tanultságú mestere is e hagyomány szellemében próbált terveket készíteni Teleki Sámuel nyilvános könyvtárához, habár a tárgyalt európai előzmények több lényeges építészeti megoldását nem alkalmazta.

Ugrai László (1769–1830)

Munkássága mindmáig kevésbé ismert, személyének mégis kiemelt figyelem jutott Erdély barokk és klasszicista építészetének irodalmában. Ugrait már a két világháború közötti időszakban felfedezték maguknak a szakterület kutatói, s a főművének tartott kolozsvári unitárius templom későbarokk formáiból kiindulva egész emlékcsoportot kötöttek nevéhez. A harmincas évek fokozódó nacionalista diskurzusa a művészettörténet-írásba is egyre inkább beférkőzött, Ugrai Lászlót is sajátos szereppel ruházva fel: Bíró Józsefnek az erdélyi magyar művészet létét vitató nézetekkel szemben megfogalmazott vitairataiban kapóra jött, mint

a barokk kor egyik első erdélyi magyar építésze.²³ Jelentőségét – a komoly levéltári feltárómunkán alapuló információk szükségessége ellenére – egyre erőteljesebben hangsúlyozta munkáiban, sőt, valamiféle autochton erdélyi barokk stíluszintézis mesterévé is avatta.²⁴ Nemcsak a mai szemmel túlhaladott etnicista kérdésfelvetés jelentett tévutat, hanem az Ugriaihoz kapcsolódó stíluskritikai fejtegetések kiindulópontját képező unitárius templom attribúciója is: az 1960-as években Mircea Țoca és B. Nagy Margit (1928–2007) tanulmányai meggyőzően cáfolták, hogy a templom építéséhez Ugriai Lászlónak köze lett volna, további neki tulajdonított emlékek attribúcióját téve semmissé.²⁵ Hősünk piedesztálja tehát a hatvanas évek végére igencsak megingott a művészettörténet-írásban: a háború előtt agyonmagasztalt építész jószerével az összes neki tulajdonított munkától „megfosztották”, a demitizálás lendülete pedig erősen azt sugallta, hogy a rá vonatkozó harmincas évekbeli konstrukció teljes egészében hamis.

Pedig Ugriai személye, elvonatkoztatva a két világháború közötti időszak kérdésfelvetésétől, más szempontrendszer mentén is értékelhető. Ennek kiindulópontjai már a harmincas években ismertek voltak a kutatás számára, de az ezekből adódó következtetések levonása valahogy mindig elmaradt. Kulcsfontosságúnak tekinthetők például bécsi tanulmányai, melyekről Fleischer Gyula 1935-ben megjelent munkája tudósított először.²⁶ Újabb levéltári kutatások alapján bécsi tartózkodását 1791–1799 közé tesszük, melyet a jelek szerint 1798 táján egy itáliai tanulmányút szakított meg. A szűkös anyagi háttérrel rendelkező, árva, ámde annál ambiciózusabb fiatalember tanulóévei küzdelmesen indultak, de 1794-től bécsi tartózkodása végéig a Goldberegiana Fundatio ösztöndíját élvezte. Bécsi tanulmányai idején a Képzőművészeti Akadémia építészeti tagozatának (Architekturschule) igazgatója a széles látókörű Johann Hetzendorf von Hohenberg (1773-tól a római Académie de France tagja, 1775-től udvari építész) volt, akinek eszköztárában ekkor már a klasszicista, a gótizáló, a keleties elemek egyaránt szerepeltek. A gyakorlati építészetet 1786-tól Andreas Fischer, az építészeti rajzot pedig a későbarokk és a korai klasszicizmus közötti átmenetet képviselő, elsősorban festőként tevékeny Vincenz Fischer oktatta, aki tanárként kiemelt gondot fordított az antik építészeti formák másoltatására. Az intézményben matematika-tanítás is zajlott, a tárgy oktatója 1786–1805 között Franz Joseph Beck volt.²⁷ Itt kell megjegyeznünk, hogy Ugriával egyidőben, 1792–1793 között látogatta az Akadémiát Pollack Mihály – ismerhették is egymást, de az őket érő hatások mindenképp hasonlóak lehettek.²⁸

Bécsi tartózkodása hosszú évei alatt Ugriának bőven nyílhatott alkalma a főváros pezsgő építészeti életének megismerésére, régi és új épületeinek tanulmányozására. Tudása gyökereit, a Teleki Téka centrális tervei-

nek eredőit nyilvánvalóan ebben a környezetben kell keresnünk, ahol stílusát tanárai korszerű műveltsége mellett a közvetlenül tanulmányozható jelentős emlékek is alakíthatták. A *Könyvtárház* szokatlan alaprajza, erős tömeghatású faltömbjei, ezek sima, dísztelen felületkezelése, a hagyományos vertikális tagolóelemek hiánya a klasszicista szerkesztésmód iránti vonzódásáról tanúskodnak, a háttérben talán nem túlzás ott sejtetni a francia forradalmi építészet hatását,²⁹ melyet a Hofbibliothek homlokzatán is fellelhető építészeti elemek oldanak. Mindeneddig ismeretlen tény, hogy Ugriai 1798-ban Bécsben ideálterveket készített egy Gubernium-székházhoz.³⁰ A marosvásárhelyiekkel nagyjából egykorú grandiózus tervek ismételtén a klasszicizmus szellemében alkotó, a monumentális arhitektúra iránt fogékony, jó rajzkészséggel megáldott művészt tárják elénk, felidézve a könyvtártervek jellegét leginkább meghatározó megoldásokat is – a sávozott és sima felületek váltakozása által megszabott homlokzati ritmus, a tömeghatásokkal való kísérletezés, a főpárkány fölött húzódó attikafalak és az ezeket koronázó kompozíciók, a sima felületeket áttörő, keretezetlen ablakok ennek a homlokzatnak is sajátjai; sőt, a több belső udvarral kialakított, komplex együttes középpontjában egy reprezentatív, nyolcszög alaprajzú, kupolás tér is megjelenik.

A fentiek alapján nyilvánvaló, hogy Ugriai művészettörténeti értékelésének kulcsa nem sokat hangsúlyozott „vérbeli magyar” származásában keresendő – a Teleki Téka centrális tervei épp a bécsi tanultságú, a korabeli stílusirányzatok világában jártas, európai tájékozottságú építész helyezik előtérbe. Ettől függetlenül Biró József lényeges körülményre tapintott rá, még ha véleményét a harmincas-negyvenes évek beszédmódja el is torzította. Ugriai ugyanis a felsőfokú képzettségre szert tett első hazai építészek egyike volt a XVIII. század végén (köztudott, hogy a barokk újszerű építésze idegenből érkezett építészek, mérnökök, pallérok és mesteremberek révén honosodott meg Erdélyben). És való igaz, hogy magyarként az elsők egyike volt az *architectura civilis* erdélyi művelői között. Szakmája szükségességéről győzködve a Guberniumot nem is hiányzott érveléséből a rendi nacionalizmus, és ezzel együtt az erdélyi patriotizmus szelleme (amikor tanulóévei lejártával hazatért, végeredményben utóbbi szellemében is cselekedett). Származása és stílusa között azonban ezzel együtt is hiábavaló lenne összefüggést keresni – annál is inkább, mivel Bécsben a jelek szerint egy olyan klasszicista formanyelvet sajátított el, amely a korabeli Erdély építészetétől meglehetősen idegen volt. A kulcskérdés tehát a továbbiakban az, hogy a hazatérését követő évtizedekben hogyan alakult a kilencvenes évek jól képzett, ambíciós építészenek pályája: nyílt-e lehetősége Bécsben szerzett korszerű tudása gyakorlatba ültetésére és volt-e szerepe a klasszicizmus erdélyi terjedésében?³¹

Képegjegyzék

1. kép: Ugrai László terve I. Teleki–Bolyai Dokumentációs könyvtár, Marosvásárhely. Teleki Sámuel személyi levéltár, Ilb 699.
2. kép: Ugrai László terve II. Teleki–Bolyai Dokumentációs könyvtár, Marosvásárhely. Teleki Sámuel személyi levéltár, Ilb 693.
3. kép: Wolfenbüttel, a régi könyvtár belső tere.
4. kép: Radcliffe Camera, Oxford, homlokzat.
5. kép: Hofbibliothek, Bécs, főhomlokzat.

Jegyzetek

- 1 Zavartalan kutatómunkámat a tanulmány megírása idején a Babeş-Bolyai Tudományegyetemen az *Európai Szociális Alap* által társfinanszírozott POSDRU 6/1.5/S/3 – *Studii doctorale, factor major de dezvoltare al cercetărilor socio-economice și umaniste* szerződés alapján nyújtott ösztöndíj tette lehetővé. Ezúton szeretnék köszönetet mondani az intézménynek a támogatásért. Köszönet illeti a Magyar Országos Levéltár munkatásait, kiemelten Kalmár Jánost munkám segítéséért. Karácsony Istvánnak a technikai nehézségek megoldásáért vagyok – ezúttal is – hálás.
- 2 Teleki-Bolyai Dokumentációs könyvtár, Marosvásárhely. Teleki Sámuel személyi levéltár, Ilb 699, Ilb 693.
- 3 Mérete: 49,3×50,4 cm.
- 4 A használt bécsi öl metrikus megfelelője 1,896 m, a bécsi láb pedig 31,6 cm.
- 5 Mérete: 48×51,7 cm.
- 6 Teleki-Bolyai Dokumentációs könyvtár, Marosvásárhely, Teleki Sámuel személyi levéltár, Ilb 697.
- 7 BIRÓ József: *A gernyeszegi Teleki kastély*. Budapest, Sárkány Nyomda, 1938. 102–103. 311. l.
- 8 A betűmagyarázatot egy igen vázlatos költségterv követi az építkezés kiadásairól. Marosvásárhelyi Teleki-Bolyai Dokumentációs könyvtár, Teleki Sámuel személyi levéltár, Ilb 697.
- 9 ORBÁN János: *Teleki Téka, Marosvásárhely*. <http://lexikon.adatbank.ro/muemlek.php?id=179> (2011. március 11.)
- 10 BECKER, Regina: *Theorie und Praxis – zur Typologie in der Bibliotheksarchitektur des 17. und 18. Jahrhunderts*. In: *Ikonographie der Bibliotheken: Vorträge eines bibliotheks-historischen Seminars vom 13. bis 14. September 1988 in der Herzog-August-Bibliothek*. Hrsg. Carsten-Peter WARNCKE. Wiesbaden, Harrassowitz, 1992. 246–247; FURTENBACH, Joseph: *Architectura universalis [...]*. Ulm, 1635. 17. Kupferblatt.
- 11 BECKER, 1992. 246–247, 261. Abb. 8.; STURM, Leonhard Christoph: *Vollständige Anweisung Allerhand Oeffentliche Zucht- und Liebes-Gebäude [...]*. Augsburg, 1720, Tab. VIII.
- 12 BECKER, 1992. 248–249; PEVSNER, Nikolaus: *The History of Building Types*. London, Thames and

- Hudson, 1976. 100–102; HOBSON, Anthony: *English Library Buildings of the 17th and 18th century*. In: *Öffentliche und Private Bibliotheken im 17. und 18. Jahrhundert. Raritätenkammern, Forschungsinstrumente oder Bildungsstätten?* Hrsg. von Paul RAABE. Bremen–Wolfenbüttel, Jacobi Verlag, 1977. 69.
- 13 *Frühmoderne Bücherwelten. Die Bibliothek des 18. Jahrhunderts und das halle'sche Waisenhaus*. Jahrausstellung der Frankeschen Stiftungen vom 6. Mai bis zum 7. Oktober 2007 in den Frankeschen Stiftungen zu Halle. Red. Metta SCHOLZ, Bettina CITRON. Hrsg. Bodo-Michael BAUMUNK. Halle, Verl. der Frankeschen Stiftungen, 2007. 165–166. 4.14. katalógustétel.
- 14 BECKER, 1992. 249–250; PEVSNER, 1976. 99. Az építés időpontját illetően Reuthner adatait vettük át. Ld. Hans REUTHNER: *Das Gebäude der Herzog August Bibliothek zu Wolfenbüttel*. In: *Leibnitz, sein Leben, sein Wirken, seine Welt*. Hrsg. Wilhelm TOK, Carl HAASE. Hannover, Verlag für Literatur und Zeitgeschehen, 1966. 349.
- 15 A centrális épület 1887-ben pusztult el.
- 16 BECKER, 1992. 251; PEVSNER, 1976. 102; HOBSON, 1977. 71.
- 17 BECKER, 1992. 251, 264–265.
- 18 PEVSNER, 1976. 102–103; BOULLÉE, Etienne-Louis: *Az építészet poézise. Tanulmány a művészetről*. S. a. r. Jean-Marie Pérouse de MONTCLOS. A magyar kiadás utószavát írta: ZÁDOR Anna. Budapest, Corvina, 1985. 33–40. ábra.
- 19 BOULLÉE, 1985. 74–77.
- 20 PEVSNER, 1976. 103; BECKER, 1992. 253; DURAND, J. N. L.: *Précis des leçons d'architecture. Second volume*. Paris, 1805. Pl. 10. (Bibliothèque)
- 21 EDWARDS, Edward: *Memoirs of Libraries: Including a Handbook of Library Economy. Volume II*. London, 1859, 712–713; PEVSNER, 1976. 108.
- 22 BAUR-HEINHOLD, Margarete: *Schöne alte Bibliotheken. Ein Buch vom Zauber ihrer Räume*. München, Verlag D. W. Callwey, 1974. 148, 155; LAUBIER de, Guillaume – BOSSER, Jacques: *A világ legszebb könyvtárai*. Budapest, Korona, 2004. 12–21; JAKSCH, Walter – FISCHER, Edit – KOLLER, Franz: *Österreichischer Bibliotheksbau. I. Band. Von der Gotik bis zur Moderne*. Graz, Akademische Druck- und Verlagsanstalt, 1992. 41–50; MATSCHE, Franz: *Die Hofbibliothek in Wien als Denkmal kaiserlicher Kulturpolitik*. In: *Ikonographie der Bibliotheken: Vorträge eines bibliotheks-historischen Seminars vom 13. bis 14. September 1988 in der Herzog-August-Bibliothek*. Hrsg. Carsten-Peter WARNCKE. Wiesbaden, Harrassowitz, 1992. 199–234.
- 23 BIRÓ József: *Magyar művészet és erdélyi művészet*. Kolozsvár, Minerva, 1935. 27.
- 24 „[...] műve egymagában jellemzi a magyarrá és erdélyivé honosult barok templomépítészetet.” BIRÓ Jó-

- zsef: *Erdély művészete*. Budapest, 1941. 121, 144, 147, 149. (Reprint: Budapest, Dóvin Művészeti Kft., 1989.)
- 25 ȚOCA, Mircea: *Câteva lămuriri în legătură cu viața și activitatea arhitectului Ladislau Ugrai. Studii și cercetări de istoria artei*. Seria Artă plastică, 16. (1969) 2. sz. 327–330; ȚOCA, Mircea: *Biserica unitariană din Cluj – operă a arhitectului Anton Türk*. Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Series Historia, XV. (1970) 1. sz. 73–90; B. NAGY Margit: *Türk Antal építőmester (1750–1798)*. In: *Stílusok, művek, mesetek. Művészettörténeti tanulmányok*. Bukarest, Kriterion, 1977. 42–44.
- 26 FLEISCHER Gyula: *Magyarok a bécsi Képzőművészeti Akadémián*. Budapest, a Magyar Tudományos Akadémia kiadása, 1935. 92.
- 27 WAGNER, Walter: *Die Geschichte der Akademie der Bildenden Künste in Wien*, Wien, Verlag Brüder Rosenbaum, 1967. 370.
- 28 BIBÓ István: *Pollack Mihály*. Budapest, Holnap, 2008. 19; ZÁDOR Anna: *Pollack Mihály (1773–1855)*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1960. 65–68.
- 29 Vö.: BIBÓ István: *Európai hatások és helyi fejlődés az 1800 körüli magyar építészetben*. Építés- Építészettudomány, IV. (1971) 1–2. sz. 146–148.
- 30 A bécsi Szépművészeti Akadémia rajzgyűjteményében fennmaradt, külön tanulmányra méltó tervrajzokat Bibó István szíves közlése és az általa rendelkezésemre bocsátott fotókópiák alapján van szerencsém ismerni, amit ezúttal is köszönök.
- 31 Munkássága szempontjából alapvető jelentőségű, hogy hazatérését követően mintegy három évtizedig geometraként tevékenykedett.

Die Zentralbaupläne der Teleki-Bibliothek aus Târgu-Mureș

Unsere Studie versucht hiermit mit Hilfe von zwei, bisher zu unrecht wenig gewerteten Bauplänen der Bibliothek, die fachmännische Tätigkeit des siebenbürgisch-ungarischen Architekten und Bauingenieurs László Ugrai (1769–1830) wieder aufzuwerten, die in der Fachliteratur oft angefochten wurde. Um 1797 erstellte Ugrai zwei Bauvarianten für die künftige, erste öffentliche Bibliothek Siebenbürgens: Er schlug einen Grundriss in Oktogonalform und verschiedenen Ornamentiklösungen der Fassade, die in vielen Einzelheiten auf den Baustil der Wiener Hofbibliothek hinwiesen. Im ersten Stockwerk mit einem Dachgewölbe auf sechs schmalen Pfeilern, hatte er einen Bücherlager und im Erdgeschoss eine Lesesaal und eine Wohnung für den Bibliothekar entworfen.

Die Zentralbaupläne weisen darauf hin, dass der Autor, der in den 1790-er Jahre an der Wiener Akademie der bildenden Künste studierte, schon mit der damals herrschenden europäischen Tradition der Baukunst und Traktatliteratur im Bild war, die die Architekten Christopher Wren (Entwurf der Bibliothek der Trinity College in Cambridge, 1675); Hermann Korb (Wolfenbüttel, 1705–1713) und James Gibbs (Oxford, Radcliffe Camera, 1737–1749) in ihrer Tätigkeit inspirierte, laut deren bei den öffentlichen Bibliotheken eher eine kreisförmige, etwa dem Pantheon ähnliche Grundrisslösung am treffendsten sei. Kein Entwurf der beiden Varianten einer Zentralplanung wurde schließlich ausgeführt, an Stelle deren wurde ein dreischiffiger, in der Länge ausgerichteter Bibliothekflügel erbaut, da nur diese Lösung den Baubedingungen und Einbaumöglichkeiten des Platzes entsprach.

